

Temesi Mihály dialektológiai munkásságáról*

1. Ünnepi együttlét a mai. Ormánság ünnepe, hiszen e táj ízes nyelvéről, kincses nyelvjárásairól és arról az emberről, Temesi Mihályról lesz szó, aki — mások mellett — ezt a kincset gyűjtötte, kutatta, s aki az első ormánsági nyelvjárasi nagymonográfiát és nyelvatlaszt készítette. Ami az előbbit illeti: az „Ormánság nyelvjárása 1939 és 1949 között” (Pécs, 2002.) című munkáról, arról az adatbőségével külön is kiemelkedő tartalmas könyvről van szó, amely — anyagának gyűjtése után több mint fél évszázaddal, a feldolgozás kéziratának lezárása után 16 esztendővel — néhány héttel ezelőtt látott napvilágot. A kései, de annál öröndetesebb megjelentetés első sorban azoknak köszönhető — s köszödjük is meg nekik: Pesti János és Szűcs Tibor tanár uraknak! —, akik rövidesen szólnak majd Temesi Mihály művéről. Ami pedig az ormánsági nyelvatlaszt illeti: nagyon remélem, előbb-utóbb — de inkább előbb, mint utóbb — kézbe vehetjük azt is.

Vajon mi jut eszébe azoknak, akik az Ormánság nevet hallják, s akik nem e táj szülöttei, illetőleg nem ismerik e vidéket? Először valószínűleg a magyarság biológiai fogyásának két háború közötti szomorú hírnöke, az egyke és az egykézés, továbbá a sajátos, színes, archaikus nyelvhasználat meg a szépségével, változatosságával lenyűgöző táj. És persze Kodolányi és Kiss Géza. A régi-

* Az ormánsági Sellyén 2002. szeptember 28-án a Temesi-mlékülésen (l. JUHÁSZ DEZSŐ: MNy. 2002: 508) elhangzott előadás.

ességével, színes voltával megragadó tájnyelv tehát az Ormánság jellemző jegye, s mint ilyen az ormánságiak részéről is megkülönböztetett figyelmet, érdeklődést érdemel. Minő szerencse, hogy Temesi Mihály élete úgy alakult, hogy nem ormánsági létére is az Ormánság nyelvének bűvkörébe került. Ha nem így történt volna, akkor ma nem lennénk itt, s nem volna kedves feladatomban Temesi Mihály nyelvjárástani munkásságáról szólnom. S ha az ő nyelvjárási kutatásairól szölok, akkor mindenekelőtt ormánsági vizsgálatairól kell szólnom, mert ő itt, ezen a tájon, 45 ormánsági faluban — természetesen „Söllébe” is — gyűjtött, összességében egy évnél is több időt, 492 napot töltvén el az itteni falvakban, végezvén hatalmas gyűjtőmunkáját. A gyűjtésben, az adatok hitelesítésében, ellenőrzésében nagy segítsége volt felesége, az ormánsági Tomanóczy Jolán, egy jeles nyelvjárástani kötetnek a szerzője (a munka címe: *Hirics ormánsági község nyelvjárásának hangtana*. Pécs, 1940.), akit külön is, nagy tisztelettel köszöntök.

2. A nyelvjárástan vagy dialektológia a nyelvtudománynak az az ága, amely a nyelvjárástokat vagy dialektusokat vizsgálja. Temesi Mihály a nyelvtudománynak több területén is dolgozott, legbüszkébb azonban nyelvjárástani tevékenységére, eredményeire volt (SZÜCS TIBOR: TEMESI i. m. 559). Hozzáteszem, okkal. Annak, hogy sajnálatos módon kevés pozitív visszhangra talált e téren, több, ehelyt nem részletezhető oka is van. A fő ok persze az, hogy nem jelent meg időben sem a nagymonográfia, sem az ormánsági nyelvatlász. Ma már az említett nagymonográfia ismeretében szólhatunk Temesi Mihály nyelvjárástani munkásságáról. Nem kell mondanom: fél évszázad egy tudományág történetében nagy idő. 1950 óta annyi minden történt a nyelvjáráskutatásban is meg a nyelvjárások és a nyelvjárási beszélők életében is. A szaktudományi számvetés megfogalmazza majd azt, amit tudománytörténeti perspektívában nézve megfogalmazandónak tart. Én itt és most a hangsúlyt az alábbi tényekre helyezem.

1. Temesi Mihály korán fölismerte, hogy a nyelv nemcsak a kommunikációnak az eszköze, hanem kultúrahordozó és -teremtő szerepkörű is, s hogy van társadalmi szimbólum funkciója is. A nyelvnek és a társadalomnak a szoros összefüggése evidencia volt számára, ezért a nyelvi adatok mögött nemcsak egy sajátos jelrendszer működési szabályait látta, hanem a nyelvet beszélő — éltető, hordozó, továbbadó — közösséget is. Gyűjtőmunkája során sokezerszeresen megtapasztalhatta a nyelvnek közösségekhez, s a közösségeknek nyelvhez kötöttségét. Tudta, hogy a tájszavak, a nyelvjárási fordulatok a nyelvjárási beszélők életének nyelvi lenyomatai, amelyek a falusi közösségek életéről, múltjáról és jelenéről beszédesen vallanak. (Tamási Áron ezt így fogalmazta meg: a szavak olyanok, mint a hírnökök. Mindazt a jót és rosszat elmondják, ami abban a közösségben honol, ahonnan jöttek.) S mert ezt tudta, nyilván arra is gondolt, hogy ormánsági gyűjtéseit nemcsak nyelvészek fogják használni, hanem az ormánságiak is. Például az ormánsági iskolák tanárai, amikor a szóban forgó adatok idézésével, magyarázatával hozzák közel, teszik érthetővé az ormánsági diákok számára, hogyan is éltek szüleik, nagyszüleik, dédszüleik, régen sírba szállt ősök. Amikor a szűkebb pátria múltját tanítják a pedagógusok, találnak felhasználható anyagot a felgyűjtött ormánsági tájszavakban és állandó szókapcsolatokban. Íme egy kitűnő lehetőség a szülőföldhöz való ragaszkodás erősítésére, az egészséges öntudat kialakítására, a pozitív személyiségjegyek erősítésére.

2. Temesi Mihály azok közé a nyelvjáráskutatók közé tartozott, akik a nyelvjárások felgyorsuló változását érzékelték, s akik a változás vizsgálatát szükségesnek tartották. Világosan látta azt is, hogy az adatközlők csak akkor beszélnek zavartalanul nyelvjárásukat, ha nincsenek zavaró körülmények. Magyarán: otthoni környezetben, ismerősök között. Tudvalevő, már évszázadok óta kongatják a vészharangot, hogy kihalnak a nyelvjárások. Temesi Mihály hallotta ezt az ormánsági nyelvjárásokra vonatkoztatva is, s tapasztalatainak birtokában határozott véleményt fogalmazott meg, emígyen: „Kétségtelen ugyan, hogy az ormánsági nyelvjárásban is van köznyelvi hatás ..., de az átalakulás nem oly gyors, hogy a közeljövőben az ormánsági nyelvjárás teljes pusztulásával számolhatnánk. Meggyőződésem, hogy a nyelvjárások gyors pusztulására elsősorban egy-egy helyi nyelvjárásban töltött néhány napos gyűjtőutakon a nem passzív megfigyeléssel kapott nyelvjárási

anyagból következtek” (21). Az ormánsági nyelvjárások gyors változásának, szürkülésének fő oka a jeles szerző szerint „az volt, hogy az egykori Ormánság nyelvjárását beszélő őslakosság széttelepülésével, erős megfogyatkozásával, kihalásával és a falvak etnikai átrendeződésével csaknem megszűnt e táj néprajzi-nyelvjárási egysége ... A radikális változások ellenére — bár sokat szegényedett — napjainkban is létezik az ormánsági tájnyelv” (6) — írta Temesi Mihály 1986-ban. (A szegényedés természetesen úgy értendő, hogy bizonyos nyelvjárási sajátosságok, szavak, kifejezések átadták helyüket köznyelvi megfelelőiknek.)

3. A nyelvjárásgyűjtők mindig leletmentő munkát végeznek, ha gyűjtésbe fognak. Mi a magyarázata ennek? Mint tudjuk, minden élő nyelv és nyelvváltozat állandóan változik. A köznyelvek is, a nyelvjárások is. Csakhogy míg a köznyelvnek van írott változata a beszélt mellett, a nyelvjárásoknak általában nincsen, ezért amit a nyelvjárásokból nem jegyeznek föl, az előbb-utóbb elveszik vagy elveszhet, hiszen nem őrzik az írásbeliség vagy mondjuk a rádiós és televíziós fölvételek — ahogy a köznyelv szavait, fordulatait. Temesi Mihály hatalmas leletmentő munkát végzett, amikor sorra-rendre végigjárta az ormánsági falvakat s szorgalmasan jegyzetelt. Természetesen tudatában volt vállalkozása súlyának, fontosságának, s e tény csak növelte kitartását. Mert az efféle munkához, amely gyors eredményeket sem ígér, bizony kitartás nagy mennyiségben szükségeltetik. Temesi Mihály példája azt mutatja, azt is mutatja, milyen gyümölcsöt képes teremni egy ember kitartása, ügyszeretete, hangyaszorgalma és szakmai tudása.

4. PESTI JÁNOS szerint az említett monográfia „véltetően Temesi Mihály legfontosabb, legmaradandóbb alkotása” (561). Ha a nyelvi adatokat tekintjük, egészen bizonyosan. Egyebek mellett azért is, mert a jeles szerző nem elégedett meg az ormánsági nyelvjárás leírásával, hanem régi-es adatait általában egybevetette a magyar nyelvterület távolabbi nyelvjárásainak az adataival, így eredményekkel is, és ezekből az összehasonlításokból érdekes nyelvtörténeti és népiségtörténeti következtetéseket egyaránt levont. Számos esetben ad könyvében talpraesett magyarázatokat, s vet föl ötleteket, illetőleg nevez meg vizsgálati feladatokat. Ezért a szóban forgó könyv a nyelvjárási összehasonlító vizsgálatok fontos és továbbvezető forrása is lesz.

5. 1980-ban jelent meg Temesi Mihálynak „A magyar nyelvtudomány” című könyve, amelyben a magyar nyelvészet II. világháború utáni eredményeit foglalja össze, állapotát írja le. Ebben viszonylag részletesen, külön fejezetben szól a nyelvjárásról is. Ami feltűnő volt — személy szerint nekem is akkor, amikor a könyvet frissiben olvastam —, az az, hogy alaposan tájékozott volt a magyar dialektológia kérdéseiben, jól ismerte mindazt, ami a magyar nyelvjárásokkal és vizsgálatukkal kapcsolatban megjelent. Érdemben reflektált a hazai nyelvjáráskutatásban jelentkező friss elméleti és módszertani problémák egy részére is, s ez csak úgy volt lehetséges, hogy rendszeres figyelemmel kísérte nemcsak a nyelvjárástani publikációkat, hanem a leíró nyelvészet, illetőleg a nyelvészociológia új eredményeit is.

6. Ma már nem úgy, illetőleg csak részben beszélnek úgy a tősgyökeres ormánságiak, mint 1939 és 1949 között, amikor Temesi Mihály följegyezte a tőlük hallott szavakat, kifejezéseket, amikor figyelemmel kísérte beszédmodjukat. Ezért ami emlegetett munkájában ormánsági adatként előfordul, annak jelentős részét már nem, vagy nem a korábbi alakjában és jelentésében használják a mai ormánságiak. Ez azt jelenti, hogy Temesi Mihály adatai egy letűnt kornak, nyelvi szempontból is elmúlt éveknek az üzenetét rejtik. Joggal tekinthetjük tehát monográfiáját és atlaszát is az ormánsági nyelvi múzeum igen fontos oszlopának. Ahogy ő fogalmazott 1986-ban: „Ha a régi szavak »muzeális értéke« csaknem azonos az általuk jelölt denotátumokkal (a létező tárgyakkal, dolgokkal, jelenségekkel), akkor ez a könyvem »szó- és fogalommuzeumként« segítséget adhat az ormánsági magyarság nyelvi-kulturális kincseinek megőrzéséhez és a mai műveltségbe való integrálásához” (7). Ez az a könyvek és kéziratok lapjain élő múzeum, amely megannyi érdekes és fontos információt őriz az Ormánság és az ormánságiak múltjáról. Bár minél többen térnének be ebbe a múzeumba is, felnőttek és diákok, idősek és fiatalok, hogy többet megtudjanak eleik életéről, szűkebb pátriájuk múltjáról!

7. Temesi Mihály ormánsági munkái kutatási lehetőségekre, elvégzendő feladatokra is föl-hívják a figyelmet. Nyelvatlasza kérdéseivel új gyűjtést lehetne indítani s megállapítani, hol, mi-ben és mennyiben változtak az ormánsági falvak nyelvjárásai. Nem kell föltétlenül minden faluba elmenni, ritkább kutatópont-hálózat is megfelelő lehet. Monográfiáját kiindulópontul véve egy-két helyi nyelvjárás nyelvtanáról lehetne érdekes változásvizsgálati elemzést készíteni, természetesen szociolingvisztikai szempontok alkalmazásával. KISS GÉZA „Ormánysági szótár”-ának, valamint Temesi Mihály két emlegetett munkájának a birtokában végre elmondhatjuk, hogy a magyar nyelv eme nyelvi szempontból is színes, számos régiséget és sajátosságot hordozó és rejtő nyelvjárás-csoportjáról, az ormánsági nyelvjárásokról nagy mennyiségű és hiteles adat és leírás áll rendelkezésünkre. S bizton remélhetjük, hogy Temesi Mihály példamutatása abban a tekintetben sem lesz hiábavaló, hogy támadnak tettere kész ifjú utódok az ormánsági nyelvjárások kutatásában. Minél előbb, annál jobb. Mert ne feledjük: a nyelvjárasi szó is elrepül, s ha nem írják, nem írjuk le, nyomtalan eltűnhet. Kányádi Sándor írta: „Be kell hordani, hajtani mindent. A tájszavakat is. Semmi nem maradhat kinn. Semmi sem fölösleges”.

3. Zárásul csak annyit: Temesi Mihály nyelvjáráskutató-utóélete most kezdődik. Ormánsági monográfiájának megjelenése a határkő: ettől kezdve hozzáférhető, tehát értékesíthető és értékelhető — terjedelmét tekintve is — legnagyobb vállalkozása és munkája. S ha hozzávesszük azt a kívánságunkat és reményünket, hogy ormánsági nyelvatlaszának is közkinccsé kell válnia, akkor aligha lehet kétséges, hogy Temesi Mihályról nyilvánvalóvá lesz mindenki számára: nem véletlen, hogy ő maga nyelvjárásgyűjtő és -feldolgozó tevékenységére volt a legbüszkébb. Tudta, miért.

KISS JENŐ